

KITEKINTŐ

Vita egy szélsőbaloldali EU-kritikával

BEREND T. IVÁN

Perry Anderson három jelentős tanulmányában az Európai Uniót antidemokratikus neoliberális konstrukciónak minősíti, amely támadja a nemzeti szuverenitást, kizsákmányolja a szegényebb tagországokat és oligarchauralmat biztosít. A tanulmányok szerzője arra a következtetésre jut, hogy az uniót szét kell verni. Jelen írás megvizsgálja Anderson főbb kritikai állításait, megkérdőjelezi a nemzeti szuverenitás valódi lehetőségét, különösen kisebb államok esetében, és bizonyítja a kritika megalapozatlanságát.

Journal of Economic Literature (JEL) kódok: F15, F60.

Kulcsszavak: Európai Unió, nemzeti szuverenitás, antidemokratikus és neoliberális konstrukció.

Abstract

Dispute with the EU critique of an extreme leftist

IVÁN BEREND T.

Perry Anderson in three major studies maintains that the European Union is an anti-democratic, neoliberal construction that attacks national sovereignty and exploit the poor member countries and support the dominance of a narrow oligarchy. He concludes that the European Union has to be destroyed. This article discusses Anderson's main arguments, questions the real existence of national sovereignty, especially in case of smaller countries, and proves either the mistakes or the superficiality of the critiques.

Journal of Economic Literature (JEL) codes: F15, F60.

Keywords: European Union, national sovereignty, anti-democratic and neoliberal construction.

A kézirat első változata 2021. január 16-án érkezett szerkesztőségünkbe.

<https://doi.org/10.47630/KULG.2021.65.1-2.150>

Berend T. Iván, a University of California Los Angeles ny. professzora.

E-mail: iberend@history.ucla.edu

Az Európai Unió évek óta súlyos jobboldali, főként nacionalista-populista támadásoknak van kitéve a nemzeti szuverenitás védelmének és a jogállamiság megkövetelt elvének tagadása miatt. Annál furcsább, hogy az EU elleni támadásokhoz napjaink egyik legjelentősebb baloldali intellektusa, az angol Perry Anderson is csatlakozott. Az alábbiakban három e témában írt jelentős és terjedelmes (20 és 25 ezer szavas) tanulmányával: Miért fog a rendszer győzni? (Anderson, 2017), Az európai puccs (Anderson, 2010) és Mindig szorosabb unió? (Anderson, 2021) szállok vitába.

Amennyire meglepő a baloldalról jött támadás, annyira érdekes a baloldali támadó személyisége is, mert az angol arisztokrata háttérből induló, teljes néven Francis Rory Peregrine „Perry” Anderson az angol elit klasszikus etoni és oxfordi iskolázása után 24 évesen lett a híres baloldali folyóirat, a *New Left Review* (Új Baloldal) szerkesztője. Ezt a posztot 23 éven át töltötte be, s változatlanul tagja a szerkesztőbizottságnak. Hozzá kell tennem, 25 évig voltunk kollégák a UCLA történelem tanszékén, és váltunk barátokká. Ellenvéleményemet tehát először neki küldtem el.

Az Anderson-tanulmányt (2017) a neoliberális-globalista ortodoxia négy évtizedes uralma elleni tiltakozás vezérli. A szerző a kapitalizmus új változatát, a pénzületi szabályozásokat lebontó, privatizáló és egyenlőtlenséget növelő rezsimit támadja. Ebben igazsága is lenne, ha nem azt állítaná, hogy az Európai Unió ennek a – politikai jobb- és balközép által egyaránt elfogadott – neoliberális-globalista rezsimnek a terméke, vagyis nem más, mint egy „neoliberális integráció”. Későbbi tanulmányában (Anderson, 2021) még hozzá is teszi, hogy a „neoliberálisok még tovább neoliberalizálódtak”.

Éz a minden írásán végighúzódó vezérmotívum azonban nagyon is sántít. Az közismert, hogy az Európai Unió és jogelődei (Európai Szén- és Acélközösség, Európai Gazdasági Közösség és Európai Atomenergia-közösség, majd közös néven Európai Közösségek) születésének nem volt köze a globalizált neoliberalizmushoz, hanem létrejöttét a második világháború, majd a hidegháborús konfrontáció motiválta. Az 1970-es és 1980-as évek felpörgő globalizációja és tért hódító neoliberalizmusa ugyan valóban erre az útra kezdte terelni az európai integrációt is, de úgyszólván azonnal világossá vált e folyamat Európára leselkedő veszélye, amit a korlátozatlan amerikai és ázsiai verseny idézett elő, egyre hatalmasabb szeleteket hasítva le Európa piacából is. Ennek következtében, miközben az Európai Unió „globalizálta” (pontosabban europaizálta) az európai tagországokat, egy „regionizált” rendszert hozott létre, azaz regionalizálta az EU piacát: vámok és a közös valuta segítségével védelmet alakított ki a neoliberális amerikai és ázsiai globalizációs verseny ellen. A hatalmas európai multinacionális vállalatok erőteljesen leépítették Európán kí-

vüli globális érdekeltségeiket és beruházásaikat (Németország esetében például 40-ről 17 százalékra) és az európai közös piac felé fordultak. Európa továbbá eleve sokkal kevésbé volt neoliberális, mert a jóléti államot nem számolta fel, így a jövedelmi egyenlőtlenségek a világon a legkisebbek maradtak itt. Az egyenlőtlenséget mérő Gini-index alapján (ami minél alacsonyabb, annál nagyobb egyenlőséget tükröz) az EU-tagországok zömének 25–32-es értéke jóval alacsonyabb, vagyis a jövedelemeloszlás jóval kiegyenlítettebb, mint az Egyesült Államokban vagy Oroszországban, ahol ez az index a 40-es érték körül mozog, vagy a világ országainak zömében, ahol az 50–60-as sávot is eléri. A 2010-es évtizedben pedig az EU egyenesen ellentétes irányban haladt, mint a neoliberális, dereguláló Amerika, amely tovább folytatta a szabályozások lebontását.

Meglepő módon a nacionalista jobboldal és Anderson kritikáját közös pontként végigkíséri az az álláspont, hogy a nemzeti parlamentek hatalmát megsértő „szupranacionális bürokratikus EU” korlátozza a nemzeti szuverenitást. De vajon létezik-e valóban nemzeti szuverenitás? Melyik állam tudja egyedül megvédeni magát katonailag, melyik boldogul gazdaságilag a nemzetközi piac és külföldi tőkebefektetések nélkül? Jól ismert például, hogy Magyarország nemzeti jövedelmének mintegy 53 százalékát külföldi vállalatok állítják elő. Melyik ország tudja figyelmen kívül hagyni a nemzetközi hatásokat és befolyásokat, és képes „szuverén” utat járni? Tanulmányok tömege mutatta be, hogy a két világháború közötti európai és magyarországi virágzása idején a gazdasági nacionalizmus súlyos gazdasági károkat okozott, s Magyarország esetében a gazdaságszerkezet elavult irányba történő módosulására vezetett.

A nemzeti szuverenitás a modern kor történelmében fikciót vált, s ezt különösen az országok zömét kitevő kisebb államok már ezerszeresen megtapasztalták. Az unió tagországainak elemi érdekeit védi azáltal, hogy a tagországok szuverenitásuk egy részét átruházzák az integrált közösségre, a többi tagországgal közös „poolba teszik”.

De Anderson továbbmegy, amikor kijelenti, hogy amint az EU intézményrendszere felépült, az EU vezetése Németországgal az élen „drákói megszorításokat léptetett életbe a védtelen nép ellen”. Ezt nem egyszer Görögország példájával illusztrálja: érthető, mondja, hogy Görögország „szegényeire, öregjeire és fiataljaira Brüsszel nyomort hozott”. Ez az állítás légből kapott, mivel arra alapozott, hogy 2008 után az EU valóban súlyos megszorításokat kényszerített az országra, hogy eladósodási csődjéből kilábaljon. Hasonlókra volt szükség Spanyolország és Olaszország esetében is. Csakhogy ez nem valami neoliberális-imperialista kizsákmányo-

lás volt, hanem az illető országok csődpolitikájának korrekcióját szolgálta, amire az érintett országok maguk – különösen Görögország – nem voltak képesek. Mi több, az ideiglenes megszorítási politika bevált, és néhány év múltán a szóban forgó országok kikászálódtak az eladósodási csődből, és a megszorítások zömét fel is oldották.

Kritikájával Anderson odáig megy, hogy az EU-integráció szabad áru-, tőke- és munkaerő-áramlását egy „oligarchauralom” és a lakosság életszínvonalát megszorító szükségintézkedések szerves részének tekinti. Oligarchauralomról beszélni az unió nyugati tagországai esetében alaptalan, ha csak magát a kapitalizmus rendszerét nem tekinti valaki – ugyancsak alaptalanul – oligarchauralomnak. Végül kritikájában arra a végkövetkeztetésre jut, hogy „ez a neoliberális konstrukció már nem reformálható, és le kell rombolni, a maastrichti rendszert fel kell égetni, mielőtt bármi jobb épülhetne. Ki kell törni belőle, és egy új alapokon felépített Európát kell állítani helyére.”

Anderson EU-kritikájának másik meghatározó eleme régóta jól ismert: korábban „demokratikus deficit” néven emlegették. A demokrácia részlegessége az EU működésében sok szempontból valóban joggal kritizálható. Mint 2020. decemberi tanulmányában (Anderson, 2020) kifejti, a mai EU olyannyira nem demokratikusan épült, hogy tulajdonképpen egy puccsorozat terméke. Ilyen puccs volt Anderson szerint az Európai Bíróság 1963–1964. évi döntése, miszerint a nemzeti törvényhozás a közösséginek van alárendelve, ami nem szerepelt a római szerződésben. (Érdemes megjegyezni, hogy ez ellen egyetlen tagország sem tiltakozott.) „Csodás, briliáns puccsokról” beszél, elemei között említhető az Európai Tanács létrehozása, sőt „maga az unió megalapítása is”, mert a tagországok lakosságát megváltoztathatatlan, kész helyzet elé állították a döntésekkel, amelyeknek az állampolgárok nem voltak részesei, sőt néha észre sem vették őket. Majd gunyorosan megkérdezi: „Végül is a társadalom jólétét néha csak bűnözéssel lehet elősegíteni?” Ez a kritika megfeleldez az arról, hogy az EU nem egy évszázados alkotmány által meghatározott szervezet, hanem állandóan fejlődő és bővülő, tehát mozgásban lévő intézmény, amelynek újabb és újabb döntései aligha nevezhetők puccsoknak.

Az EU-ban, mondja Anderson elítélőleg, nincs opposíció, állandóan nagykoalíciók uralkodnak a konzervatívok, a keresztény- és a szociáldemokraták, illetve liberálisok részvételével. A jobb- és baloldali ellenzék csak kívül a széleken helyezkedik el, ami Európában egyedülálló. A valóságban a különböző tagországok kormányzatai és parlamentjei, amelyekben a legkülönbözőbb pártok dominálnak, meghatározó szerepet játszanak az EU döntéseiben, de ez másként érvényesül, mint egy-egy ország működésében.

Valóban igaz, hogy létezik demokratikus deficit, bár hozzá kell tenni, ezt az EU fokozatos reformokkal már csökkentette, ha megszűntetni még nem is tudta. A legkirívóbb negatívum, az Európai Parlament csupán konzultatív szerepe mára például társjogalkotó szereppé vált. De vajon a demokratikus deficit nem általánosan jellemző-e a világban? Nem is említve a világ 200 országának majdnem felében, 92-ben uralkodó autokratikus rendszereket, a hagyományos demokráciákban is sok korlátja van a demokráciának. A demokrácia őshazájának tekintett Egyesült Államok választási rendszere erősen antidemokratikus, mert nem a többségi elv alapján jön létre a kormány, és hárommillió többletszavazattal is el lehet veszíteni választásokat, miként az 2016-ban történt. Sőt az amerikai Kongresszusnak alkotmányos joga van a választási eredmények megváltoztatására. De vajon a demokrácia érvényesítésével lépett ki az Egyesült Királyság az EU-ból, amikor egy szoros népszavazás alapján az 52 százalékos többség álláspontját rákényszerítették a lakosság másik majdnem felére, és amikor nagy tömegek megváltoztatták véleményüket, a kormány nem engedélyezte a követelt új népszavazást? És akkor még nem is említettem, hogy egyes „illiberális demokráciákban” sokszor hetente változtatják az alkotmányt a többségi párt pillanatnyi igényei szerint.

Anderson véleménye hasonlóan elítélő az EU „hipokrita” külpolitikájáról is. Az EU a kisujját sem mozdította akkor, amikor Izrael bekebelezte Kelet-Jeruzsálemet és a Golan-fennsíkot, vagy a törökök elfoglalták fél Ciprust, de, mint mondja, nagy felhajtást csapott, új hidegháborúba kezdett Oroszország ellen, amikor az annektálta az eredetileg Oroszország részét képező és orosz többségű lakossággal rendelkező Krím-félszigetet. Ez a kritika részben valós, bár a Krím-félsziget elfoglalása elleni európai tiltakozást aligha lehet felhajtásnak nevezni, s Törökország EU-tagságát többek között éppen a Ciprusról való kivonuláshoz kötötték. Legfőképpen természetesen az említhető, hogy a külpolitika következetlenségeire vonatkozó hasonló kritikákat oldalak százain és ezrein át lehet sorolni a világ minden országa esetében.

Végül 2021-ben megjelent tanulmányában (Anderson, 2021) a szerző frontális támadást vezet az EU intézményei ellen. A „lakosságtól idegen” integrációs szervezet életidegenségét többek között azzal is illusztrálja, hogy az egymást követő, általa alkotmányjelleget tekintett alapszerződésai: a római, a maastrichti, az amszterdami, a nizzai és a lisszaboni tízezer oldalai még az aláírók számára is olvashatatlanul hosszúak. Jó néhány oldalon próbálja diszkvalifikálni az Európai Unió Bíróságát, az EU legföderálisabb intézményét, amely a nemzeti törvényhozást maga alá gyűrte, és elzárja a külföldi (nem uniós) vállalatok útját az európai piacra. Ezzel kapcsolatban megemlíti, hogy az európai integráció létrejötté utáni első időszakban bírói

között a Németországból és Olaszországból delegáltak egy része – miként azokban az években az említett országokban otthon is – náci és fasiszta párttag volt Hitler és Mussolini idején. Felrója azt is, hogy az Európai Unió Bíróságának elnöke 400 ezer dollár évi fizetést kap, míg az amerikai Legfelsőbb Bíróság elnöke csak 277 ezer dollárt. Mindez azonban aligha ülteti az intézményt a vádlottak padjára.

Hasonlóképpen marasztalja el az Európai Bizottságot, az EU kvázi kormányát, amelynek első német elnöke, Walter Hallstein kijelentette, hogy „a nemzeti szuverenitás a tegnap doktrínája” volt. Jacques Delors-nak, aki a legtöbbet tette az európai integráció építéséért, azt veti szemére, hogy nem tudta megvalósítani szociálpolitikai céljait. A nagy jelentőségű egységes belső piac megvalósítását azzal véli elmarasztalni, hogy azt Thatcher egyik „szárnysegédje diktálta”. Maga az intézmény is antidemokratikus, állítja, mert a bizottsági kollégiumnak az EU kis országait képviselő 14 biztosa az unió népességének csak nem egészen 13 százalékával le tudja szavazni a népesség 70 százalékát tömörítő országok hat biztosát. (Csakhogy e kritika tartalmatlan, mert az érdemi döntések tagországi jóváhagyást igényelnek az Európai Tanácsban, illetve az Európai Unió Tanácsában.) A bírálat szerint az is baj, hogy az „eurokraták”, azaz a 3 ezer fős bizottsági apparátus kétharmada közgazdasági végzettségű, miközben a sokoldalú nyelvtudás és az általános kultúra már nem követelmény. Ráadásul Brüsszelben 30 ezer hivatásos lobbista veszi körül őket (ami több mint a washingtoni 12 ezer).

Az Európai Unió felépítésében és működésében valóban sok minden vitatható és kritizálható, de ebből csak az következik, hogy az EU, mint a világ minden országának intézményrendszere, nem tökéletes. Amihez azonnal hozzá kell tenni, hogy fejlődésben, mozgásban van, és ez a korábbi gyengeségek kiküszöbölését segíti. Anderson – magának valamelyest ellentmondva – az intézmény tárgyalása után megjegyzi, hogy a Bizottság amolyan „másodhegedűssé” vált a létrehozott Európai Tanács (European Council) mögött, ami az állam- és kormányfők meghatározó erejű együttese. De ha így van, akkor ez nem a nemzeti szuverenitás érvényesítését segíti?

Az Európai Parlament, állapítja meg Anderson, nem valódi parlament, nincs jogalkotási kompetenciája. Érthető tehát, hogy a tagországok lakossága érdektelen a választásokban, és csak 50 százalékban vesz részt bennük. Ez a részvételi arány azonban azonos az USA választásain részt vevők arányával, ami sok közbülső választáson még a 40 százalékot sem éri el. Svájc föderális választásainak résztvevői létszáma is 50 százalék körül mozog, de volt eset, amikor csak 36 százalékot ért el. Kritika tárgyává teszi, hogy 2009 és 2013 között az előterjesztett javaslatok 80 százalékát az Európai Parlament első olvasásra elfogadta. Más szóval a parlament

társjogalkotói státusza formális, és az intézmény csak „fügefalevél a demokratikus működés hiányának eltakarására”. Ez a kritika is nagyszámú országra vonatkoztatható, mert hasonló jelenségeket sok ország esetében is sorolhatnánk.

Az EU közös valutája – amely néhány év alatt világsikerré és második tartalék valutává emelkedett a dollár után – sem elfogadható Andersonnak, mert az az Európai Központi Bankkal együtt politikai célokat szolgál, jelesen a föderalizálást. Az euró, teszi hozzá, végül is csak Németországot gazdagította és – Claus Offét idézve – az európai demokratikus kapitalizmust az euró csak kapitalistábbá és kevésbé demokratikussá tette. Anderson azonban még hozzá is teszi: a „politikailag autoriter eurozóna hihetetlenül kontraproduktív”, hatásában azonos egy „gazdasági és politikai visszaesés cunamijával”. Más szóval, vonja le a következtetést, az „európai csapdából sem előre, sem hátra nem lehet menni többé”. A valóságban azonban az euróvezet óriási mértékben emelte fel a tagországokat, amelyek megközelíthették az USA egy főre jutó jövedelmi szintjét, és a zónát a világ legintegráltabb régiójává emelve tagjait számottevő anyagi előnyhöz juttatta.

Anderson szélsőségesen elítélő kritikáját azután betetőzi, hogy azt sem tartja igaznak, hogy az EU békét teremtett a korábban örökké – az elmúlt négyszáz évből kétszázban – háborúzó Európában. Ezt a békét szerinte Amerika és az általa vezetett NATO teremtette meg. Meglepő ez a történetietlenség, ami a háborút követő első évtizedek állapotát öröknek tekinti, holott az Egyesült Államok politikája az EU-éval szemben már fél évszázada, a Nixon–Kissinger-rezsim óta átalakulóban van, mivel az amerikai kormányok kezdték riválisnak tekinteni Európát. Ez a folyamat Donald Trump idején tetőzött, aki már egyenesen ellenségnek tartotta az uniót, és buzdította az Egyesült Királyságot a kilépésre. Trump után ez javulhat, de az Európai Unió nem építheti békéjét az Egyesült Államok jóindulatára. Ezért merült fel az elmúlt években egy közös hadsereg létrehozásának gondolata, és történtek első lépések megvalósítására is.

Anderson szerint az EU gazdasági hatása is minimális, és erre egy szerzőpár becslését idézi, e szerint mintegy 5 százalékos, vagyis jelentéktelen növekedési többletet eredményezett csupán. Ezzel szemben más számítások, amelyeket figyelmen kívül hagy, 20 százalékgig terjedő többletnövekedést állapítottak meg, felhívva a figyelmet a számszerűen nem mérhető előnyökre, az egymással folytatott vámmentes kereskedelem és ipari kooperáció, a határokon átívelő vállalati fúziók termelési méreteket növelő és ezzel olcsóbbító hatására, az azonos terméksztenderdek és ugrászerűen megnövekedett beruházások előnyeire.

Anderson kritikailag ugyancsak szóvá teszi, hogy a közép-európai és a balkáni új tagországok csak a nyugatiak egy főre jutó jövedelmi szintjének 40 százalékát érik el, és az EU „elégtelen forrásaival nem tudja e hatalmas különbséget megszüntetni”. Ez az állítás szemben áll a valós tényekkel, amelyek azt bizonyítják, hogy az integrálódó Európában a gazdag országok egyedülálló módon a gazdaságilag elmaradottabb országok GDP-jének évente 4-5 százalékát elérő transzfereket nyújtanak, és beruházásokkal, illetve a belső piac révén kölcsönös előnyöket biztosítanak minden tagországnak, beleértve a korábban elmaradottakat is. Jól ismert, hogy először az unió történetében a koronavírus-járvány által okozott súlyos gazdasági válság felszámolására közös kölcsönfelvétellel és teherviseléssel az EU hatalmas segélyeket nyújt a krízis által legerősebben sújtott országoknak. Ez a nagyon nem neoliberais gyakorlat a korábban elmaradott országok és régiók felzárkózását is segíti. Ennek nyomán az 1950-ben csak a nyugati egy főre jutó jövedelemszint felét elérő mediterrán országok és Írország mára együttesen a nyugati szint háromnegyedére emelkedett, és Írország az EU egyik leggazdagabb országává vált. Jócskán lehagyta az Egyesült Királyságot, amelynek sokáig szegény belső gyarmata volt. A közép-európai tagországok pedig, amelyek egy főre jutó jövedelmi szintje 1870 és 2000 között a nyugat-európai 54 százalékáról 27 százalékára zuhant, az integráció keretében és nyomán a modern történelemben először meg tudták fordítani a hanyatlás tendenciáját, és a nyugati szint 36 százalékára emelni a 2004-ben, illetve 2007-ben csatlakozott régiót.

Tanulmányainak kritikáját ideologikus vázra húzva fel Anderson gyakorta eltekint a valóságtól, és 2021-ben megjelent tanulmányának befejező soraiban arra a gúnyos következtetésre jut, hogy az integráció száraz hozadéka csupán annyi, hogy útlevel nélkül utazhatnak a tagországok zömének – bár nem mindegyikének – a polgárai az unión belül, és a szupermarketek polcain nagyobb az áruválaszték. Szarkasztikus, lesajnáló, igaztalan befejezés, amint az is, hogy az Európai Uniót le kell rombolni és az európai demokráciát alapjaitól kell újjáépíteni.

Hivatkozások

- Anderson, P. (2017). Why the system will still win. *Le Monde diplomatique*, English edition, March. <https://mondediplo.com/2017/03/02brexit>
- Anderson, P. (2020). The European Coup. *London Review of Books*, 42(24), 17 December <https://www.lrb.co.uk/the-paper/v42/n24/perry-anderson/the-european-coup>
- Anderson, P. (2021): Ever Closer Union? *London Review of Books*, 43(1), 7 January <https://www.lrb.co.uk/the-paper/v43/n01/perry-anderson/ever-closer-union>